

EMPATIE ȘI CREATIVITATE

Angela POTÂNG, Lilia BOLOCAN*

Catedra Psihologie Generală

*Institutul de Instruire Continuă

Through this study we intended to tackle empathy as a multidimensional construct and to confirm its influence on man's creativity. The analysis of the empathy's conceptual approaches enables to define empathy as a psychic phenomenon, a psychic process, a psychic product and a psychic trait. The relation between empathy and creativity is the following: each of these two psychic phenomena has a predisposition potential representing a necessary basis (with a hereditary programme) on which the future empathic or creative behaviour is built. In displaying these two psychic traits there is a different affective-cognitive ratio; creativity as well as empathy are considered traits, features of the personality; both phenomena display themselves as a process; both processes end with a different product; they relate with the intelligence, the motivation, the affectivity and the aggressiveness; both phenomena can be trained.

This parallel confirms the idea that these two traits interact with each other; empathy contributes to the creative performance in many fields of activity, but creativity supports the display of empathic abilities at the capacity level.

Prin acest studiu ne-am propus să abordăm empatia ca un construct multidimensional, confirmând influența acesteia asupra creativității individului. Analiza abordărilor conceptuale ale empatiei permite a defini empatia ca fenomen psihic, proces psihic, produs psihic și însușire psihică. Relația empatiei cu creativitatea se prezintă în felul următor: cele două fenomene psihice au fiecare un potențial de predispoziții care se constituie ca un fundament necesar (cu program ereditar), peste care se clădește viitorul comportament empatic sau creativ. În manifestarea celor două însușiri psihice, raportul afectiv-cognitiv este diferit; și creativitatea, și empatia sunt considerate însușiri, trăsături ale personalității; ambele fenomene se manifestă ca proces; ambele procese finalizează cu un produs diferit; sunt în relație cu inteligența; în relație cu motivația; în relație cu afectivitatea și ambele pot fi antrenate.

Această paralelă confirmă ideea că cele două însușiri interacționează, empatia contribuind la performanța creativă în multe domenii de activitate, iar creativitatea susținând manifestarea abilității empatice la nivel de aptitudine.

În relațiile umane, prin empatie se înțelege substituirea persoanei cu cea a interlocutorului său sau altfel spus starea când trebuie să ne transpunem în situația altcuiva. Empatia este o însușire comună tuturor oamenilor, având la bază predispoziții ereditare. Ea constituie nevoia personală de a stabili contacte cu ceilalți cu profunde efecte benefice.

Termenul de empatie a fost introdus în psihologie de către Theodor Lipps și este utilizat de către psihologi în explicarea și interpretarea comportamentelor personalității. N. Sillamy consideră empatia un fenomen de rezonanță, de comunicare afectivă cu altul, ea aflându-se la baza identificării și înțelegerii psihologiei altuia. R. Dymond relevă faptul că empatia este transpunerea psihologică, imaginativă a unui individ în gândirea, trăirea, modul de a acționa al altuia și prin aceasta structurarea lumii conform celuiilalt. G. Mead înțelege empatia ca asumare de rol și ca un constituent al esenței inteligenței sociale. J. Lemaire oferă definiția conform căreia abilitatea empatică este capacitatea variabilă a unui individ de a-și asuma rolul altuia. Carl Rogers consideră că a fi empatic înseamnă a percepe cu acuratețe cadrul intern de referință al altuia, cu toate semnificațiile care-i aparțin „ca și cum” ai fi cealaltă persoană, dar fără a pierde condiția de „ca și cum”.

Creatorul Școlii de Empatie din România S.Marcus consideră empatia acel fenomen psihic de retrăire a stărilor, gândurilor și acțiunilor celuiilalt, dobândit prin transpunere psihologică a Eului într-un model obiectiv de comportament uman, permițând înțelegerea modului în care celălalt interpretează lumea.

Punctul central al conceptului de empatie îl reprezintă conduita retrăirii stărilor, gândurilor, acțiunilor celuiilalt de către propria persoană prin intermediul unui proces de transpunere substitutivă în psihologia partenerului.

Empatia este, deci, un fenomen psihic ce implică la fel ca oricare fenomen psihic o transformare continuă, se manifestă în anumite condiții, suferă evoluții cantitative și calitative pe parcursul edificării sale, antrenând planuri cognitive, afective, motivaționale cât și planurile bazal-fiziologico-vegetative, putând fi considerat din acest punct de vedere un „construct multidimensional”.

Așa se face că în perioada de debut a psihologiei științifice, aflându-se încă sub influența metodei introspecționiste, dar și a explicațiilor filosofice și estetice, apare la Th. Lipps și la E. Titchener o explicație animist-solipsistă a fenomenului empatic, bazată, în viziunea lor, pe proiecție. Potrivit acestuia, prin empatie persoana își proiectează inițial propriile trăiri în „obiectul” de empatizat, pentru ca ulterior să retrăiască aceste trăiri, inițial împrumutate modelului din afara sa [10, p.87].

Evoluția în timp a explicațiilor furnizate mecanismului de producere a conduitei empatică a evidențiat recurgerea la perspectiva „asumării rolului celuilalt”, apoi la o viziune preponderent cognitivă bazată pe un proces de anticipare, de pătrundere imaginativă în cadrul intern de referință al partenerului, sau la o viziune preponderent afectivă de activare a unei experiențe substitutive în stările emoționale ale altuia pentru ca mai recent să se recurgă la o explicație complexă a fenomenului empatic de factură bimodală, ce implică o combinare între viziunea cognitivă și cea afectivă.

În ceea ce privește direcțiile de cercetare asupra empatiei proprii psihologiei moderne, acestea se polarizează în două categorii: una mizând pe transpunerea imaginativ-ideativă în sistemul de referință al altuia și preluarea modului lui de a gândi, de a realiza rolul social al altuia și cealaltă vizând acțiunea de activare a unei experiențe de substituție în stările emoționale ale partenerului, prin identificare afectivă cu acesta și astfel preluând starea de spirit a celuilalt.

În sfârșit, apare și un punct de vedere sintetic aparținând lui M.H. Davis (1983) care oferă o interpretare multidimensională a fenomenului empatic prin combinarea direcției cognitive și a celei emoționale folosind ca subscale interpretative preluarea perspectivei celuilalt, fantezia, relația empatică și stresul.

Toate aceste interpretări teoretice ale empatiei au condus la elaborarea și validarea unor probe specifice cum ar fi: Scala de empatie a lui R. Hogan, Testul de intuiție și empatie al lui R. Dymond, Chestionarul de măsurare a empatiei emoționale al lui A. Mehrabian și N. Epstein, cât și Indexul de reactivitate interpersonală al lui M.H. Davis, fiind cele mai utilizate scale de empatie în cercetările curente.

Fenomene psihice înrudite cu empatia sunt: *simpatia*, *identificarea*, *proiecția*. Aspectele care le delimitează sunt următoarele: atunci când e vorba de empatie, Eul se simte celălalt pentru a-i retrăi stările, gândurile, acțiunile fără pierderea identității proprii; în cazul *simpatiei*, Eul se simte alături de „celălalt” căruia îi acordă sprijin moral sau factic; în cazul *identificării*, Eul se contopește în celălalt, devine celălalt, pierzându-și propria identitate, fiind considerat un model de alinare empatică; și în cazul *proiecției*, Eul impune propriile stări „celuilalt” absolutizând propria identitate, reprezentând, într-un anumit sens, opusul empatiei.

Empatia, ca însușire proprie oricărei ființe umane (în grade diferite de manifestare) de factură internă și comportamentală, se exprimă ca o nevoie specific umană de comunicare implicită, întocmai ca și limbajul, încât nu există persoană normală care să nu dispună de valențe empatică, ca premisă a interacțiunii Eu-celălalt [5, p.50]. Astfel, empatia, se plasează mai curând între polii: foarte empatic și slab empatic, decât între polii: identificare totală și detașare (neempatic).

Considerând empatia ca pe o însușire comună tuturor oamenilor, dar cu forme și niveluri diferite de manifestare de la caz la caz și în funcție de unele împrejurări de viață, s-ar putea face o nouă delimitare și anume cea dintre capacitatea empatică apreciată ca potențial psihofiziologic de transpunere în psihologia altora, pe de o parte, și comportamentul empatic evaluat ca mijloc de manifestare a unei atare capacități, pe de altă parte.

Cercetările psihologice scot în evidență situații în care o dezvoltată capacitate empatică poate fi dublată de un comportament corespunzător, o situație în care între capacitate și comportament apar unele decalaje, care de cele mai multe ori sunt influențate de obiectul empatizării, o situație în care o capacitate empatică slabă corelează cu un comportament empatic precar [4, p.25]. Referitor la cazurile când o capacitate empatică evidentă nu atrage după sine și un comportament empatic manifest, sau mai rar, când o capacitate empatică relativ modestă este însoțită de un comportament empatic relativ bun, apare necesitatea explicării acestor incongruențe. În aceste cazuri, o anumită explicație se găsește în funcționalitatea modelului de empatizat al partenerului, al gradului de deschidere empatică a celuilalt pe care Eul îl percepe implicit. Cu alte cuvinte, un partener empatic, pe care subiectul îl „simte” ca atare, induce și la acesta din urmă un comportament empatic, tot așa cum un partener neempatic poate influența negativ comportamentul empatic al interlocutorului său. Este în fond rodul unei intuiții repetate, unei așteptări verificate, unei comunicări implicite - condiție absolut necesară în declanșarea comportamentului empatic în consens sau nu cu propria capacitate empatică, dar direct dependent de comportamentul empatic al partenerului. Aceste observații conduc la ideea că empatia ca trăsătură a personalității se raportează la un plan de interioritate cu valoare potențială exprimat prin capacitatea

empatică și la un plan de exteriorizare cu valoare acțională exprimat prin comportament empatic. De asemenea, în mențiunile de mai sus se constată că empatia ca însușire psihică exprimă atât un proces activ autoreglator, cât și unul interactiv-reglator.

Pentru declanșarea empatiei trebuie îndeplinite următoarele condiții:

a) **o condiție externă** - existența unor împrejurări externe, adică raportarea celui ce empatizează la un mod extern de comportament pe care fie că îl percepe nemijlocit, fie că îl evocă, fie și-l imaginează; fără această condiție empatia nu are „obiect”;

b) **o condiție internă** - reprezentată de predispoziții psihice ale individului cum ar fi: o mare sensibilitate pentru trăiri emoționale, o viață afectivă bogată, experiența emoțională, posibilități evocatoare și imaginative care asigură o mare posibilitate de integrare a stărilor altora, dorința de a stabili un contact emoțional și de a comunica, un contact viu cu propria viață emoțională, care înseamnă un proces intensiv de autocunoaștere;

c) **o condiție numită credința în convenția transpunerii**. Aceasta se explică prin faptul că în comportamentul empatic persoana se transpune în „pielea” altuia fără a-și pierde propria identitate de sine [8, p.22-26; 9].

Procesul empatic se încheie cu dobândirea stării de empatie, acea stare prin care Eul se simte relativ identificat cu „celălalt” putând retrăi emoțiile, gândurile și acțiunile partenerului, efect (sau produs psihic) care se poate realiza în activitate.

Capacitatea empatică prin manifestare la nivel individual contribuie la următoarele:

- cunoașterea psihologică a altuia;
- înțelegerea și predicția comportamentului altuia;
- facilitarea comunicării interpersonale;
- facilitarea adaptării sociale prin elaborarea unei strategii proprii de comportament al individului, prin adaptarea propriilor aspirații și așteptări la așteptările și comportamentul celorlalți;
- atingerea performanței în profesie și a eficienței sociale.

Una dintre orientările actuale în studierea fenomenului empatic este abordarea empatiei ca factor al manifestării comportamentului altruist autentic (genuine altruism) și a comportamentului de ajutorare (helping behavior), (Feldman R., 1985, p.250; D.G. Myes, 1987, p.446). Din studiile cu privire la empatie ca însușire de personalitate implicată în comportamentul prosocial se desprinde ideea că oamenii care au un nivel înalt al empatiei sunt mai apti să dea ajutor decât cei cu nivel scăzut (Feldman R., 1985, p.250-251; Brehm S., Kassin S., 1990, p.302-306).

A.Manstead, M. Milles (1995) consideră că problema relației dintre empatie, simpatie și comportamentul prosocial (comportamentul prin care se intenționează a se aduce beneficii unei alte persoane) rămâne un subiect de studiu intens. Ei subliniază ideea că investigațiile denotă faptul că empatia și simpatia sunt asociate pozitiv cu comportamentul prosocial, în timp ce relațiile de disconfort personal tind să nu fie asociate sau să coreleze negativ cu comportamentul prosocial.

Empatia ca fenomen psihic extrem de complex a fost studiată în relație cu alți factori de personalitate. Relația dintre empatie și agresivitate, empatie și motivație, empatie și temperament, empatie și aptitudini sunt teme din domeniul psihologiei personalității investigate de psihologi și în prezent.

În literatura de specialitate, relația dintre creativitate și empatie a fost mai puțin reliefată prin studii interdisciplinare [6, 7], considerându-se o reorientare a interesului specialiștilor către empatie–creație plastică, empatie–creativitate literară. Chiar dacă în unele lucrări de creativitate și invenție (P.Veran, 1983) [1, p.271] a început să se acorde atenție studiului fenomenului empatic fie din perspectiva însușirilor ce caracterizează persoana înalt creatoare, fie din perspectiva strategiilor și metodelor de stimulare a creativității, care cer identificare și transpunere, înțelegerea din interior a problemei abordate asociindu-se cu condiția păstrării convenției de „ca și cum”. Alex Osborn [11, p.29-31], deși nu utilizează termenul de empatie, subliniază rolul imaginației substitutive în creativitate.

Pentru a putea surprinde unele similitudini dintre aceste două fenomene psihice, vom prezenta în cele ce urmează câteva modele psihologice de conceptualizare a creativității. Ținem să amintim că în cea mai mare parte, cercetările privind psihologia creativității s-au concentrat asupra identificării trăsăturilor personalității înalt creative, mecanismelor prezente într-un proces de rezolvare de probleme și criteriilor de identificare a produsului creativ. În unele studii (M. Stein, 1984, P. Lebel, 1990, M. Dincă, 1995) privind trăsăturile de personalitate ale creatologilor se întâlnesc caracteristici cum ar fi: sensibil la problemele altora, empatic, dotat cu inteligență socială.

Fiind o realitate hipercomplexă, creativitatea este privită din multiple unghiuri de vedere. Astfel, în plan orizontal (longitudinal) se face referință la următoarele aspecte: personalitatea creatoare, procesul creativ, produsul creativ, climatul și, respectiv, comportamentul creativ. E. Landau susține că pentru știință, artă, industrie contează îndeosebi creativitatea ca produs; pentru psihoterapie importantă este creativitatea ca proces; pentru psihologie și pedagogie esențială este personalitatea creatoare (E. Landau, 1979).

Pentru prima dată teoria celor patru factori ai creativității a fost propusă de M. Rhodes în 1961. Această teorie cuprinde o matrice de definire a domeniului, iar cei patru factori - **Persoana**, **Procesul**, **Mediul (Press)**, **Produsul** - constituind baza unei paradigme în creativitate. În cadrul acestei paradigme, creativitatea este definită accentuându-se unul sau mai mulți factori de bază, în funcție de orientarea teoretică, concretă a autorului.

Există și abordări sintetice ca cea a lui Torrance: „... optez pentru o definiție procesuală a creativității. Cred că dacă aleg ca punct de plecare procesul, mă pot ulterior întreba care este persoana ce se poate angaja cu succes în proces, care sunt factorii externi favorabili procesului și care este produsul final ca rezultat al operării reușite în proces” (apud. Davis, 1992).

Indiferent de definițiile creativității și evidențierea unei relații strânse între cei patru factori, nucleul acestei paradigme îl constituie factorul **Persoana**, de la care sunt definiți ceilalți factori. **Procesul** - ca ceea ce face persoana (subiectul creativ); **Produsul** - ca rezultat al activității acesteia; **Mediul** - ca suma factorilor externi ce o influențează.

Analiza acestor factori ce influențează creativitatea conduce la ideea extrapolării teoriei celor 4 „P” la definirea empatiei. Analog în studierea empatiei ne putem axa pe personalitatea empatică, procesul empatic, produsul empatic și mediul (press) empatic.

Sintetizând o parte din informațiile cu privire la empatie și creativitate, M. Caluschi [2] a făcut o paralelă între aceste două capacități psihice, luând în considerare câteva aspecte teoretico-practice care le apropie. Aceste elemente care explică intercondiționarea creativității și empatiei atât la nivelul personalității, cât și în plan comportamental sunt:

1. Cele două fenomene psihice au fiecare un potențial de predispoziții care se constituie ca un fundament necesar (cu program ereditar), peste care se clădește viitorul comportament empatic sau creativ. În manifestarea celor două însușiri psihice raportul afectiv-cognitiv este diferit.

2. Și creativitatea, și empatia sunt considerate însușiri, trăsături ale personalității.

3. Ambele fenomene se manifestă ca proces.

4. Ambele procese finalizează cu un produs diferit.

5. Sunt în relație cu inteligența.

6. Corelează cu motivația.

7. Se află într-o anumită relație cu afectivitatea.

8. Este invers proporțională cu agresivitatea.

9. Ambele pot fi antrenate.

Paralela dintre empatie și creativitate evidențiată de M. Caluschi [2] argumentează că cele două însușiri interacționează, empatia contribuind la performanța creativă în multe domenii de activitate, iar creativitatea susținând manifestarea abilității empatice la nivel de aptitudine.

Implicată în obținerea performanței individuale, în anumite profesii (profesor, actor, vânzător, agent publicitar, politician, consilier etc.) sau în obținerea performanței de grup mai ales ca manager, leader sau terapeut în grupurile terapeutice și de formare, M. Caluschi [3, p.112] consideră că **empatia nu poate fi ignorată atunci când se studiază activitatea unui grup creativ** din cel puțin trei rațiuni:

a) *grupul conduce la întâlnirea cu altul, iar grupul creativ îți cere să accepți ideile și pe ceilalți fără să-i critici, deci indirect este o solicitare la înțelegerea perspectivei celuilalt;*

b) *metodele de creativitate cer imaginație substitutivă, transpunere sau identificare pentru generarea unor soluții cât mai originale;*

c) *funcțiile empatiei, în special funcția performanțială, necesită creativitate în manifestarea ei.*

Deși în literatura de specialitate **cercetările cu privire la grupurile de creație** sau la grupurile creative, în general, sunt destul de frecvente, ele **nu abordează problema** empatiei decât în trecere, ca însușire a personalității creatoare.

În cercetările sale M. Caluschi (1998) demonstrează că grupul creativ de formare poate fi un cadru pentru dezvoltarea corelată a empatiei și creativității. Studiind impactul grupului creativ asupra a două componente ale capacității empirice, autoarea observă că într-un grup creativ se produc schimbări în sensul creșterii componentei afective (empatiei emoționale) și dezvoltării componentei predictive, în sensul reducerii scorului de eroare (de deviație) în predicție.

Modificările apărute la participanți la nivelul capacității empirice semnalează efecte și schimbări apărute în plan afectiv. Rezultatele obținute prin studii de caz pun în lumină consolidarea unui stil apreciativ empatic la participanți, manifestat atât în comportamentul lor în grup, cât și în afara acestuia. Stilul apreciativ-empatic interacționează cu stilul cognitiv-creativ (M. Caluschi, 1998, p.272), producându-se o simbioză între logica gândirii și logica afectivității ceea ce, probabil, este o condiție a intuiției soluțiilor noi și originale.

Cercetările cu privire la empatie în relație cu creativitatea au reliefat interacțiunea acestor două fenomene psihice complexe la nivelul personalității. Dezvoltarea lor corelată încă de la vârstele tinere oferă posibilitatea creșterii realizării de sine, precum și a capacității de performanță a individului.

Referințe:

1. Belous V. Inventica. - Iași: Editura „Gh. Asachi”, 1992, p.271.
2. Caluschi Mariana. Grupul creativ de formare. Experimente–programe–proiecte. - Iași: Cantes, 2001.
3. Caluschi Mariana. Grupul mic și creativitatea. - Iași: Cantes, 2001.
4. Gherghinescu R. Empatie și categorizare socială. - București: Editura Academiei Române, 1999, p.25.
5. Gherghinescu R. Implicații ale empatiei în monitorizarea divergențelor de opinie în viața cotidiană. - București: Editura Academiei Române, 2002, p.50.
6. Marcus S. Empatia - cercetări experimentale. - București: Editura Academiei, 1971.
7. Marcus S., Săucan. D. Ș. Empatie și literatură. - București: Editura Academiei, 1994.
8. Marcus S. Empatie și personalitate. - București: ATOS, 1997.
9. Marcus S., Neacșu Gh., Gherghinescu R., Săucan D.Ș. Relația dintre empatie și orientarea „helping” în structura competenței didactice. - București: Editura Academiei Române, 1994.
10. Pavelcu V. Drama psihologiei. - București: Editura Științifică, 1965, p.87.
11. Osborn A. L'imagination constructive. - Paris: Dunot, 1971.

Prezentat la 10.12.2009